

בין אברהם לבלעם

מסכת אבות פרק ה משנה יט – תלמידיו של אברהם ותלמידיו של בלעם

כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו - מתלמידיו של אברהם אבינו; ושלושה דברים אחרים - מתלמידיו של בלעם הרשע: עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה - מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה ורוח גבוה ונפש רחבה - מתלמידיו של בלעם הרשע.¹ מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא, שנאמר: "להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא" (משלי ח כא). אבל תלמידיו של בלעם הרשע, יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת, שנאמר: "ואתה אלהים תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימייהם ואני אבטח בך" (תהלים נה כד).²

בראשית רבה פרשה נה סימן ח - בין אהבה לשנאה ובין חבישה לחבישה

"וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו" (בראשית כב ג) – אמר ר' שמעון בן יוחאי: אהבה מקלקלת את השורה ושנאה מקלקלת את השורה. אהבה מקלקלת את השורה, דכתיב: "וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו" - ולא היה לו כמה עבדים? אלא, אהבה מקלקלת את השורה. ושנאה מקלקלת את השורה, שנאמר: "ויקם בלעם בבוקר ויחבוש את אתונו" (במדבר כב כא) - ולא היה לו כמה עבדים? אלא שנאה מקלקלת את השורה. אהבה מקלקלת את השורה, שנאמר: "ויאסור יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו" (בראשית מו כט) - וכי לא היה ליוסף כמה עבדים? אלא אהבה מקלקלת את השורה. שנאה מקלקלת את השורה, דכתיב: "ויאסור את רכבו" (שמות יד ו) - ולא היה לו כמה עבדים? אלא שנאה מקלקלת את השורה.⁴

¹ ראו הרחבת משנה זו באבות דרבי נתן נוסח ב פרק מה: "כל שיש בו ג' דברים הללו מתלמידיו של אברהם. וג' דברים הללו מתלמידיו של בלעם. של אברהם, עין טובה רוח נמוכה נפש שפלה. עין טובה מנין? שנאמר: ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (בראשית יח ז) בן שלוש, רך בן שתיים, וטוב בן שנתו. רוח נמוכה מנין? שנאמר: גר ותושב אנכי עמכם (שם כג ד). נפש שפלה מנין? שנאמר: ואנכי עפר ואפר (שם יח כז). וחילופיהן בתלמידיו של בלעם: עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה. עין רעה מנין? עד שלא יצאו ישראל ממצרים היו כל אומות העולם באים ונמלכים בו, כיון שיצאו ממצרים היתה שפחה שבישראל חכמה יותר ממנו התחיל מיצר עין רעה ... רוח גבוהה (מנין)? כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם (שם שם י"ג). וכי עמכם אני אלך? והלא עם הגדולים מהם אני הולך. ובסוף הענין מהו אומר? ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה (שם שם ט"ו). נפש רחבה מנין? שנאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב וכו' (שם כד יג). נראה שבסוף בלעם השיג את מטרתו, לפחות בשרים הנכבדים שילוו אותו.

² מדרשים רבים עוסקים בהשוואה שבין משה לבלעם, בפרט בין נבואת משה ונבואת בלעם: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה - בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם. ואיזה זה? זה בלעם בן בעור" (ספרי דברים פסקא שנו, במדבר רבה יד כ, בדברינו **משל הטבח והשר** וכן **נבואת בלעם ועצתו** וכן **יודע דעת עליון** בפרשה זו. ודווקא כאן, במשנה שמתמקדת במסרים שנלמדים מאישים אלה ובמסר לתלמידים, ההשוואה היא עם אברהם, נכון יותר עם תלמידיו של אברהם. למה לא עם תלמידיו של משה (ראו יומא ד ע"א) או של אהרון (אבות פרק א משנה יב), אלא דווקא תלמידיו של אברהם? למה בכלל ההשוואה עם אברהם? אולי משום ששניהם באו מאותו אזור, מקדם. ראו דברי בלעם, במדבר כג ז: "מִן־אֲרָם יִנְחֲנִי בְּלַק מֶלֶךְ־מוֹאָב מֵהַר־יַקְדָּם". אברהם בא מקדם לקרוא בשם ה' ולמסד את האמונה באל אחד, ובלעם בא לעסוק בקללות, כשפים "ולעקור אומה שלימה חנם על לא דבר" (במדבר רבה כ א), אומה שיסד אותה אברהם.

³ ציון המקור כאן, פרק כב סיפור העקידה, חשוב, משום שיש לנו עוד "וישכם אברהם בבוקר", בפרק יט פסוק כז, למחרת הפיכת סדום ועמורה. ההשכמה שם היא בלי "ויחבוש את חמורו", אך "אל המקום אשר עמד שם את פני ה'" ועליה דרשו חז"ל: "תיקן אברהם תפילת שחרית" (ברכות כו ע"ב). ראו דברינו **תפילות אבות תקנום** בפרשת וירא. ודווקא שם בסדום, היא השכמה טובה של תיקון ותפילה לאחר ההרס והחורבן. וכאן, בהשכמה של העקידה יש משום קלקול השורה, כפי שנראה.

⁴ ההשוואה השנייה שבין יוסף לפרעה, בדומה לאברהם מול בלעם, יוצרת זהות בין אברהם ליוסף ומכאן הסבר לקלקול השורה שבא אמנם מאהבה, אך עדיין היה קלקול. ליוסף היה דין מלך "ודרך מלכים להיות עומדים ואחרים מציעין להם" (פסיקתא זוטרתא לקח טוב) שמות יד ו) וכך גם אברהם שתושבי הארץ: סדום, שלם וחברון חלקו לו כבוד (בראשית יד יט, כג ו). ראו גם הלשון "שורה של גדולה" בגמרא בסנהדרין קה ע"ב: "אהבה מבטלת שורה של גדולה – מאברהם ... שנאה מבטלת שורה של גדולה – מבלעם". לעומתם, ראו נוסח מכלילתא דרבי ישמעאל (בשלח - מסכתא דויהי פרשה א), שמן הסתם הוא יותר קדום, ואין בו כלל הענין של קלקול השורה: "ארבעה אסרו בשמחה: אברהם אסר בשמחה, שנאמר: וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו (בראשית כב ג) - ולא היו לו כמה עבדים? אלא לכבוד המקום. יוסף אסר בשמחה, שנאמר: ויאסור יוסף את מרכבתו (שם מו כט) - ולא היו לו כמה עבדים? אלא לכבוד אביו. בלעם אסר בשמחה, שנאמר: ויקם בלעם בבוקר ויחבוש את אתונו (במדבר כב כא), פרעה אסר בשמחה, שנאמר: ויאסור את רכבו. תבוא חובשה של אברהם שהלך לעשות רצון המקום ותעמוד על חובשה של בלעם שהלך לקלל את ישראל. תבוא אסירה של יוסף שאסר לילך לקראת אביו ותעמוד על אסירה של פרעה הרשע שהלך לרדוף את ישראל". יש שמחה של אהבה ויש שמחה לאיד של שנאה.

אמר ר' שמעון בן יוחאי: תבוא חֲבֵשָׁה ותעמוד על חֲבֵשָׁה.⁵ תבוא חבשה שחבש אברהם אבינו לילך ולעשות רצונו של מקום, של מי שאמר והיה העולם, ותעמוד על חבשה שחבש בלעם לילך ולקלל את ישראל.⁶

במדבר רבה פרשה כ סימן טו – בין מלאך למלאך

"ועתה אם רע בעיניך אשובה ליי" – אמר לו: אני לא הלכתי עד שאמר לי הקב"ה: "קום לך אֶתְּסִי". ואתה אומר שאחזור? כך אומנותו!⁷ לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו, ואח"כ: "ויקרא מלאך ה' ויאמר אל תשלח ידך" (בראשית כב יא-יב)? לָמוּד הוא לומר דבר ומלאך מחזירו. עכשיו הוא אומר לי: "לך אתם". ועכשיו "אם רע בעיניך אשובה ליי".⁸

"ויאמר מלאך ה' אל בלעם לך עם האנשים" – שחלקך עמהם וסופך ליאבד מן העולם. "וילך בלעם עם שרי בלק" – מלמד שכשם שהם שמחים לקלל כך הוא שמח.⁹

מדרש תהלים (בובר) מזמור פא

"למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב". זהו שאמר הכתוב: "לא הביט און ביעקב" (במדבר כג כא) – מה ראה בלעם להזכיר ליעקב ולא לאברהם ולא ליצחק אלא ליעקב בלבד? אלא צפה שיצא מאברהם פסולת, ישמעאל וכל בני קטורה. וכן צפה שיצא מיצחק עשו ואלופיו. אבל יעקב כולה קדושה, שנאמר: "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר" (בראשית מט כח). הדא הוא דכתיב: "כולך יפה רעיתי ומום אין בך" (שיר השירים ד ז). לפיכך לא הזכיר האבות אלא ליעקב בלבד, הוי: "לא הביט און ביעקב". אמר אסף: הואיל וכל האבות יש בהם פסולת, ויעקב אין בו פסולת, איני מזכיר אלא לו, הוי: "הריעו לאלהי יעקב".¹⁰

⁵ חבשה או חבישה, ראו מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק כב פסוק ג: "חבישה עיקר לשונו קשירת מרדעת כקשירת חיתול על המכה, דכתיב: לְשׁוֹם חִתּוּל לְחֲבֵשָׁה (יחזקאל ל כא)".

⁶ אחר שנזפנו מעט באברהם והעמדנו את מעשיו בחבישת החמור וקלקול השורה בהקבלה למעשה בלעם, יכולים אנו לחזור למהות ולתכנים, בדומה למשנה באבות הנ"ל. קלקול השורה אמנם זהה באהבה ובשנאה, אך אחרי ככלות הכל, זו אהבה זו שנאה. את מהות הדבר, אי אפשר לטשטש. האהבה סופה לחבוש את השנאה. וכך גם ביוסף ופרעה ראו בהמשך המדרש: "תבוא אֶסְרָה ותעמוד על אֶסְרָה. תבוא אסירה שאסר יוסף לקראת אביו ותעמוד על אסירה של פרעה שהיה הולך לדוף את ישראל ... תבוא חרב יד שעשה אברהם אבינו, שנאמר: וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו, ותעמוד על חרב יד שאמר פרעה: אריק חרבי תורישמו ידי". נראה כאילו המדרש מתווכח עם הפסוק "גם אהבתם גם שנאתם ... אבדה" (קהלת ט ו) ואומר: לא היא, אהבתם אבדה את שנאתם.

⁷ בספרות המדרש (כמה שהשיגה ידנו) מופיע הביטוי "כך אומנותו" בהקשר עם הקב"ה בשני מקומות ואירועים. אצל בלעם ואצל אברהם! בלעם – כאן. ואברהם, בתפילתו על אנשי סדום בה "דיבר דברים קשים". ראו מדרש תנחומא (בובר) פרשת וירא סימן י: "אמר אברהם לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, חלילה לך וגו', שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות במידת אכזריות, איבד דור אנוש, ודור המבול, ודור הפלגה, אינו מניח אומנותו, לכן אמר אברהם חלילה לך". ראו דברינו [חלילה לך מעשות כדבר הזה](#) בפרשת וירא. הנה השוואה בין אברהם לבלעם על דרך ההשלמה ולא על דרך הניגוד.

⁸ בלעם "עוקץ" את המלאך (ובעקיפין את הקב"ה ואת אברהם ואת כל סיפור העקידה) בטענה שאפשר לקרוא לה "דברי הרב דברי התלמיד דברי מי שומעים". אני שמעתי, אומר לו בלעם, מפי הרב, מפי הקב"ה שאמר לי: "לך עמהם" ועכשיו אתה, התלמיד, אומר לי אחרת? ככה זה תמיד "אצלכם" שהקב"ה - הרב אומר כך, והמלאך - התלמיד משנה את דבריו? טענה זו מופיעה גם במדרשים על העקידה, ללא עקיפות והתנצחויות, אלא כבעיה אמיתית כיצד שמע אברהם למלאך שאמר לו "אל תשלח ידך אל הנער" (ראו למשל פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה מ עמוד קעא). וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [לאיזה קול אתה שומע](#) בפרשת וירא שם הצענו שזו גדולתו של אברהם וזה לב סיפור העקידה – החלטתו לשמוע בקול המלאך שבא בשם הויה ולהעדיפו על קול האלוהות שצוהו עליו להקריב את יצחק. השמת טענה כגון זו בפיו של בלעם היא החידוש של מדרש זה ומזכירה לנו מדרשים אחרים בהם טענות מוסריות וצודקות (לכאורה) מושמות בפי מתנצחים ומתנגחים של עם ישראל. ונוצרת כאן 'משוואה' נוספת בין אברהם לבלעם ובין פרשת בלק ופרשת העקידה. ומה התשובה לטענת בלעם: "דברי הרב דברי התלמיד – דהרי מי שומעים"? – על כך בהמשך המדרש ובהערות השוליים הבאה.

⁹ התשובה לטיעון המתוחכם של בלעם היא: "בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכים אותו" (מכות י ע"ב, במדבר רבה כ יב, רש"י במדבר כב לה). בסופו של דבר אדם נשמע לקול הפנימי שלו, לטוב או לרע, ובהתאם למטרה ולתוצאה המיוחלת. אברהם להציל חיים ובלעם לקלל ולגדף. ראו מדרש זה בנוסח מאוחר יותר במדרש אגדה (בובר) במדבר פרק כב: "ויאמר בלעם ועתה עם רע בעיניך אשובה לי. אמר בלעם: כך הוא שהמקום אומר דבר והמלאך מחזירו, שהוא אמר לאברהם קח נא את בנך וגו' (בראשית כב ב), ומלאך החזיר צויו, שנאמר ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים, ויאמר אל תשלח ידך אל הנער וגו' (שם יא-יב). אף הוא אמר לו: קום לך עם האנשים, ועכשיו אתה רוצה להחזיר אותי, אם רע בעיניך על כי שאני הולך אשובה לי, כלומר אם לא לילך שיעשה כל רצונו לעצמו. לפיכך אמר לו המלאך: סבור אתה שאם תלך ברשותך תהיה, לאו, ועוד כל אלו שעשיתי לך לא עשיתי אלא לטובתך, אבל מאחר שאני רואה שאתה רוצה לילך ולאבד עצמך, לך עם האנשים, כלומר חלקך יהיה עמהם".

¹⁰ לכאורה, מדרש פשוט וכולו לטובה. אסף משורר תהלים, הולך בעקבות ברכתו של בלעם ומכל האבות, מריע ל"אלהי יעקב" דווקא. ראו מקבילה (מקור?) בפסיקתא רבתי פסקט לט, מדרש לראש השנה, תקיעת שופר). אך ייתכן שיש כאן רובד נוסף. כידוע, בלעם התכוון לקלל ובכל ברכה שלו מוצאים חז"ל גרעין של קללה שחשב לקלל, עד שנמנעו או מיעטו להזכיר את ברכותיו של בלעם (סנהדרין קה ע"ב). זאת ועוד, רוב ברכותיו של בלעם, אכן הפכו לקללה בהיסטוריה של עם ישראל, בעיטתם של חטאי הדורות. על ענין זה כתבנו בהרחבה בדברינו [מה טובו אהלך יעקב](#) בפרשה זו. על אחת מברכות אלה, [עם לבדד ישכון](#), הרחבנו במקום אחר והראינו שאכן בברכה זו מקופלת גם קללה נסתרת. האם עם לבדד ישכון הוא אכן דבר טוב או שמא לא (תמיד) כל כך טוב? לאור דברים אלה, בא מדרש זה ואומר כך: בלעם לא רוצה להזכיר את אברהם, כי אברהם הוא אב המון, כולל של רבים מעמי הסביבה.

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים 1: באמצע הדף התעכבנו בחתף על ההשוואה בין אברהם לבלעם דווקא והצענו שאולי יסודה ב"הררי קדם" משם שניהם באו. ראו מדרש תנחומא פרשת בלק סימן יב שבלעם פונה אל בלק בתחילת נאומו הראשון, שם נזכר הביטוי "מן ארם ינחני בלק ... מהררי קדם" ומציין את שותפות הגורל שלהם והקשר המשותף עם אברהם וצאצאיו: "השוינו שנינו להיות כפוי טובה שאילולי אברהם אביהם לא היה בלק ... ואילולי אברהם לא פלט לוט מסדום ואתה מבני בניו של לוט, ואילולי יעקב אביהם לא עמדתי אני בעולם ... אילולי אברהם ויעקב אני ואתה לא עמדנו בעולם". ובאמת, ראוי הנושא "הררי קדם שפותח את ברכת בלעם הראשונה וחוזר בפרשת וזאת הברכה בברכת משה ליוסף: "וּמְרֵאשׁ הַרְרֵי קְדָם וּמִמֶּנָּה גְבְעוֹת עוֹלָם" (דברים לג טו) – ראוי הוא לגיליון בפני עצמו.

מים אחרונים 2: עוד בהשוואה בין אברהם לבלעם, ראו פירוש ריקאנטי שמות פרק כ פסוק ב: "וכן אמרו רבותינו ז"ל במדרש רות [זוהר חדש ע"ח ע"ג] אלהים אחרים דא חמור ואתון, כוונו לחמורו של אברהם ואתונו של בלעם". ענין אתונו של בלעם זה ברור, כפי שאומר מדרש תנחומא פרשת בלק סימן ט: "כיון שְדַבְּרָה מתה, שלא יהיו הבריות אומרים זו האתון שדברה ועושין אותה יראה". אבל מה עושה כאן חמורו של אברהם? האם גם בו היה חשש שיעשו ממנו עבודה זרה?

אפילו עמון ומואב ששכרו את שירותי בלעם הם בעצם קרובי משפחה של אברהם (ראו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית יג ה, רש"י מלכים ב יב כב). אברהם הוא גם אב הגרים וכל אחד יכול להיקרא "בן אברהם" ונמצא בלעם מקלל אולי יום אחד גם את קרוביו הוא (בפרט לשיטות שבלעם הוא מצאצאי לבן). יצחק הוא אבי אדם ויושב בארץ ישראל תוך כריתת ברית עם תושבי המקום ולכן קשה גם לקלל אותו. יעקב הוא "ישראל נטר", הוא אכן עם לבדד ישכון שאינו מתחשב (ונחשב) בגויים. הוא שעקב את אחיו ויש ביניהם חשבונות קשים. הוא שברח מלבן. הוא ישראל אשר שר עם אל והאל מקפיד מאד עליו בקיום תורתו ומצוותיו (עמוס ג פסוק ב, מפרשים ומדרשים על הפסוק). אל יעקב בלעם רוצה להתייחס, איתו קל לו יותר להתמודד ולזכות באהדת השכנים. באזכור יעקב דווקא מנסה בלעם למלא את רצון הקב"ה שנכפה עליו ובה בעת להגניב אולי גם איזו "ברכה קטנה" משלו. בלעם גם מנסה לבנות על כך שאברהם (האבות בכלל) לא הקריב קרבנות ואילו הוא בונה שבעה מזבחות ומקריב עליהם שבעה פרים ושבעה אילים (מדרש תנאים דברים כג ו). אך בסופו של דבר, יצאה לבלעם ברכה ליעקב משום שבו אין שום פסולת ובלעם עצמו משלים ואומר: "תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו". ישרים – אלה האבות: אברהם, יצחק ויעקב שנקראו ישרים (עבודה זרה כה ע"א, מדרש שכל טוב בראשית מט ח וכן רבים). ראו דברינו [ספר הישר](#) בפרשת ויחי.